

Кадыров А.А.

**КАРА-КЫРГЫЗ АВТОНОМИЯЛУУ ОБЛАСТЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮНҮН БАТКЕН
ЖЕРГЕСИНЕ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

Кадыров А.А.

**СТАНОВЛЕНИЕ КАРА-КЫРГЫЗСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ
И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА БАТКЕНСКИЙ РАЙОН**

A.A. Kadyrov

**KARA-KYRGYZ AUTONOMOUS REGION'S FORMATION AND
IT'S INFLUENCE TO THE BATKEN PLACE**

УДК: 33: 338(575.2): 947.1(575.2)

Кара-Кыргыз Автономиялуу областынын түзүлүшү менен Баткен жергесинде улуттук-терри-ториялык жиктеу процесси өкүм сүрүп Баткен району түзүлгөн. Аталган статьяда анын ийгилик-тери жана көйгөйлөрү менен кошо Өзбекстан менен чек араларда тактоодогу айрым кырдаалдар чагылдырылган.

With the formation of Kara-Kyrgyz Autonomous Region there was national-territorial collisions processes in the Batken and region was formatted In this article advantages and disadvantages of situations on the frontier with Uzbekistan were considered.

Кара-Кыргыз автономиялуу областынын түзүлүшү менен бирге анын аймагын аныктоо, этникалык курамын тактоо, округдарга, райондорго бөлүштүрүү, жаңы чек араларды белгилөө иштери бир топ түйшүктөрдү жаратып, бир топ маселелер чечилгендигине карабастан бир топ проблемалар жаралып, бир топ нараазычылыктар да болгон.

Ош округдук революциялык комитети 1924-жылдын 29-декабрындагы чечими менен Нойгут кыпчак жана Жалейден волосторун бириктирип, Нойгут-кыпчак волосту деп атоо жана борборун Баткен-Бужум айылы болсун деген алгачкы чечимин чыгарган.

Ошондой эле Ош округдук революциялык комитети 1925-жылы Баткен-Бужум волостун 9 айылдык Кеңешке бөлүштүргөн: 1. Баткен -Бужум (борбору -Базар-Башы), 2. Кара-Булак (борбору - Каңсык), 3. Суубашы (борбору - Газ),4. Кыштут (борбору - Таян), 5. Дара (борбору -Кан), 6.Рават (борбору - Рават), 7.Ортобоз (борбору - Гойстам), 8.Лейлек (борбору - Баул), Э.Дара (борбору - Катыраң).

РСФСРдин Кара-Кыргыз Автономиялуу областынын революциялык комитети Кара-Кыргыз Автономиялуу областын административдик бөлүштүрүүнү 4 округка:

1. Пишпек округу - борбору Токмок шаары, курамында 19 волость;
2. Каракол округу - борбору Каракол шаары, курамында 19 волость;
3. Ош округу - борбору Ош шаары, курамында 20 волость;
4. Жалал-Абад округу - борбору Жалал-Абад шаары, курамында 19 волость түзүү жөнүндө

1925-жылы 27-майда токтом кабыл алган. Бул токтомдун негизинде Нойгуткыпчак жана Лейлек волостору Кокон уездинин курамынан чыгарылып, Ош округунун курамына киргизилген.

Райондоштуруу маселеси 1926-жылдын июнунда атайын ВКП (б) Кырбкомунун III Пленумунда, биргелешкен IV Пленумда, КАОнун облаткомунун IV сессиясында каралган.

Жогорудагы жыйындардын талкуулоолорун жана сунуштарынын жыйынтыктап, жергиликтүү уюмдардын чечимдервя жогорку инстанциялар колдоп, ББАКты I Президиуму 1926-жылдын 6-декабрында Кыргыз Автономиялуу областынын административдик бөлүнүшү жөнүндө» токтом кабыл алган, анын негизинде КАОнун аймагында Фрунзе, Каракол, Ош, Жалал-Абад округдук аткомдору, Нарын, Талас, Чүй райаткомдору, 72 болуштук аткомдор, 437 айыл Кеңеши түзүлгөн, анда:

... е) Ош кантону (борбору - Ош шаары), волостор: Ош (борбору - Ош шаары), Ак-Буура (борбору - убактылуу «эски» Ош шаары), Куршаб (борбору - Куршаб-Гузар айылы), Узген (борбору - Узген шаары), Капчыгай (борбору - Сары - Булак айылы), Алай-Гулчө (борбору- Гулчө-Гузар айылы), Ноокат-Турук (борбору - Эски-Ноокат айылы), Йчкилик (борбору - Караван айылы), Исфайрам (борбору - Кара-Добо айылы), Күлдү (борбору - Халмион айылы), Баткен-Бужум (борбору - Самар-кандек айылы), Исфана (борбору - Исфана айылы);

Эскертүү: Исфана волосту СССР БАКтын 1926-жылдын 10-сентябрындагы токтомунун негизинде Өзбек ССРинен Кыргыз Автономиялуу областына өткөрүлүп берилген Бөксө-Исфана жана Чапкылдык волосторунан түзүлгөн. (ЦГА КР.- Ф.949.-Оп.2.-Д.П.-Л.16-17).

1926-жылдын 1-февралында ББАКтын Президиуму Кыргыз Автономиялык областын (чек араларын өзгөртпөстөн калтырып) РСФСРдин курамына федерациялык бөлүк катары кирген Кыргыз Автономия Советтик Социалисттик Республикасына кайра уюштуруу жөнүндө токтом кабыл алган. Анын Конституциясын иштеп чыгуу боюнча комиссия түзүлгөн.

Конституция кабыл алынганга чейин КАССРдеги республикалык жогорку орган-

дардын ишмердүүлүгү ББАКтын Президиуму жана РСФСР ЭКСнин 1927-жылдын 21-мартындагы токтому менен бекитилген «Кыргыз Автономиялуу Советтик Социалисттик Республикасындагы мамлекеттик түзүлүш жөнүндө жобого» ылайык жүргүзүлүп турган.

Кыргыз АССРинин Советтеринин 1-Уюмдаштыруу съезди 1927-жылы 7-мартта өз ишин баштаган. Анын ишине 204 делегат чечүүчү, 27 си кеңеш берүүчү добуш менен катышкан. Съезд Кыргыз АССРин түзүү жөнүндө Декларация кабыл алган жана саясий, экономикалык, маданий курулуштун маселелери каралган.

Советтердин Уюмдаштыруу съезди кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышына, аны мындан ары бекемдөөгө жана өнүктүрүүгө негизги кадам болду. Ал өлкөнүн саясий, социалдык-экономикалык жана маданий жактан онугүүсүнө кеңири жол ачты.

Уюмдаштыруу съезди Советтердин съезддеринин аралыгында мамлекеттик бийликтин жогорку органын - КАССРинин Борбордук Аткаруу Комитетин (курамы: 123 мүчө, 27 кандидат) шайлады. КАССРинин Борбордук Аткаруу Комитетинин 1927-жылдын 12-мартында өткөн биринчи сессиясы курамы 17 мүчө жана 6 кандидаттан турган БАКтын Президиумун жана анын төрагалыгына А.Орозбековду шайлады. Ошол эле сессияда республиканын биринчи өкмөтү - Ж.Абдрахманов башында турган Эл Комиссарлар Совети түзүлүп, анын эки орун басары, финансы, жер, эмгек, К.Р.И., ички иштер, агартуу, саламаттыкты сактоо, юстиция, соода, ж.б. эл комиссарлары (министрлер) бекитилген. Бул КАССРинин мамлекеттик башкаруу жана мамлекеттик жогорку бийлик органдарынын түзүлүшү болгон. 1929-жылдын 30-апрелинде Кыргыз АССРинин биринчи Конституциясы кабыл алынган. Ошентип Кыргыз АССРинин түзүлүшү менен кыргыз элинин улуттук-мамлекеттик курулушунун жаңы этабы башталган.

ББАКтын Президиуму 1931-жылдын 20-июлунда «КАССР административдик бөлүштүрүү» жөнүндө токтомунда республиканын аймагында 24 район түзүү жөнүндө бекиткен. Анда Сүлүктү району (борбору - Сүлүктү кыштагы) түзүлүп, (кийин Лейлек району деп аталган К.А.) анын курамына азыркы Баткен районунун аймагындагы Ортобоз, Рават, Баткен-Бужум, Карабулак, Суубашы айылдык Кеңештери киргизилген. (КР БМА, ф.21,д.15,л.138)

ББАКтын Президиуму 1934-жылдын 20-августундагы № 125 токтому менен Кыргыз АССРинде 24 район түзүлгөн. Ал токтомдун протоколунда: Кыргыз АССРинин Лейлек районунан административдик борбору Баткен кыштагы болуп, курамындагы Баткен – Бужум, Дара, Зардалы, Карабулак, Кыштут, Ортобоз, Рават, Суубашы айылдык Кеңештери жана ага караштуу айыл-кыштактарынын чегинде жаңы Баткен

району түзүлсүн – деп жазылган. (КР БМА, ф.1445, д.1, л.31).

Кыргыз автономиялуу областынын же-тектилиги ББАКтын Президиуму тарабынан 1925-жылдын 4-майында Кыргызстан менен Өзбекстандын чек араларына макул эместигин, ал кыргыз элинин кызыкчылыгына туура келбестигине жана СССР конституциясынын 2-статьясына ылайык РСФСР менен Өзбекстандын чек араларынын айрым жерлерин кайрадан өзгөртүү жөнүндө билдирүү жөнөткөн.

1. Анда Самарканд областынын Ходжент уездинин курамындагы 3 Бөксө-Сибир, Исфака, Чапкылдык волосторун толугу менен Кыргызстанга өткөрүү керек, себеби:

- Андагы калктын 75,07%ын кыргыздар түзөт;

- Бөксө-Сибир волостундагы 2975 адамдын 2759у же 93%ы кыргыздар;

- Исфана волостундагы 9080 адамдын 6876сы же 75%ы кыргыздар;

- Чапкылдык волостундагы 6700 адамдын 4438и же 66%ы кыргыздар;

- Чапкылдык волостундагы Бешкент коомунда Гана тажиктер; жашашат ал эми калган 3 волосту негизинен кыргыздар жашашат;

- Бул волостордун аймагындагы элдер кыргыз элинин негизги тобу ичкиликтердин сибирги урусунан тараган;

- Бул 3 волост биригип бир волосту түзсө, өз алдынча экономикалык жактан ың-гайлуу жагдай түзүлөт;

- Бул волостун элдери илгертеден эле өндүргөн айыл-чарба продукцияларын Исфана аймагындагы базарга алып барып сатышат;

- Майдан жана Тактабоз тоолорундагы жайлоолорду жалпы ортолукта пайдаланышат - деп көрсөтүлгөн. (КР БМА, ф. 21С, д.5, л.166).

2. Исфара жана Сох волостору сөзсүз түрдө төмөнкү негизде Кыргызстандын курамына өтүү керек:

- Исфара волостунда 20 тажик, 12 кыргыз, 5 өзбек кыштактары бар. Анда 27525 тажик, 5290 кыргыз, 3699 өзбек жашайт;

- Сох волостунда 8294 тажик, 380 кыргыз жашайт, бир да өзбек улуту жок.

Бул волостор Өзбекстандын курамында калган учурда узуну 80, туурасы айрым жерлерде 5-6дан 0,5 верстке чейинки узун коридор пайда болуп, Туркестан тоо этектерине Жана Каракуш - Ханга чейин жетип, Кыргызстандын аймагын бөлүктөргө бөлүп, Исфана, Нойгут-Кыпчак, Жоокесек-Бостон волосторун бири-биринен ажыратып, мамлекеттик тилкелерди жаратат.

- Исфана жана Нойгут кыпчак волосторунун башкаруу борборлору Исфара, Сох дарыяларынын өрөөндөрүнө жайгашкандыктан, эгерде бул өрөөндөр Кыргызстандан ажыратылган учурда өз деңгээлиндеги административдик-чарбалык аппаратты түзүүгө мүмкүнчүлүк болбойт.

- Исфара, Сох волосторун бир аймака бириктирүү негизги суу бөлүштүрүүнү Гана колго албастан чек ара сызыктарын түздөөгө, Кыргызстандын түштүк-батыш райондорун бириктирүүгө жана анда чарбалык-экономикалык багыттагы административдик-чарбалык аппараты түзүүгө мүмкүнчүлүк берет;

- Исфара, Сох дарыяларын «Средаз водхозго» өткөрүп берүү менен аны бирдей пайдаланууга өбөлгө түзүлүп, жасалма суу коридорлорун түзүүгө жол берилбейт.

- Исфана, Нойгут-Кыпчак, Жоокесек-Бостон волосторун чек аралары волостун чек арасынан 10, 15 градус. Түштүккө карай жылып Кыргызстандын 150-160 миң кв. версти Өзбекстандын аймагына 5000 адам менен өткөрүп жиберген.

- Мындан тышкары Рават, Ортобоз, КараБулак, Баткен-Бужум коомдорунун жана Жоокесек-Бостон волостунун 3-4 айылдарынын түндүк тараптарындагы кыргыз жерлери эч негизсиз эле кесилип салынган, бул чек ара сызыктары волостордун чек ара сызыгы боюнча өтүүсү керек.

- Өзбекстандын Исфана, Нойгут-Кыпчак жана Жоокесек-Бостон волосторун түндүк бөлүгүнө көз артуусу бул 3 кыргыз волостунун түндүк аймагында жайгашкан Шурап көмүр шахтасын жана нефть кендерин өз аймагына каратуу болгон;

Кыргызстандын бул сунушун колдоп РСФСР менен Өзбек ССРинин Чек ара боюнча талаш-тартыштарын жөнгө салуу комиссиясынын докладдын караган Кызыл депутаттар жана Жумушчу-Дыйкан советтеринин ББАК Президиуму 1926-жылы 30-августа заседаниесинин протоколунда;

4. Өзбек ССРинин исфара жана Сох волостору азыркы чегинде Кыргыз Автономиялуу областына бириктирилсин.

5. Өзбек ССРинин Бөксө-Исфана жана Чапкылдык волостору Кыргыз Автономиялуу областына өткөрүлүп берилсин;

6. Бөксө-Исфана волостундагы Сүлүктү кенинин маселеси РСФСРдин ЭКОСОсунда каралсын деп жазылган;

Бул токтомду СССР БАК Президиуму 1926-жылдын 10-сентябрында карап, анын 5-пунктун гана канааттандырган, б.а. Бөксө-Исфана жана Чапкылдык волосторун Кыргыз Автономиялуу областына өткөрүп берип, анын негизинде Исфана волостун түзгөн. (КР БМА, ф.21, д.5, л. 167).

Ал эми Исфара, Сох волостору жөнүндөгү маселе каралбаган.

Ушундай эле талаш маселе Шахимардан жөнүндө болгон. Бул жөнүндө алиге чейин кыргыз жетекчилиги тагыраак айтканда А.Орозбеков тарабынан өзбек досторуна Шахимарданды белекке берип жиберген деген сөздөр айтылып келүүдө.

Бирок мунун тескирисииче Кыргызстандын БАКтын А.Орозбековдун жетекчилигинде 1927-

жылы 15-мартында Шахимардан жөнүндө атайын токтом кабыл алган, анда:

«... Шахимардан жана Иордан айылдары Кыргыз АССРинин курамына сөзсүз кирүү керек, азыркы Өзбекстанга караштуу Шахимардан сельсовети тез арада жоюлуп, Ош кантонунун курамындагы Шахимардан сельсовети болуп түзүлсүн. Ош кантондук аткаруу комитетине Шахимардан сельсоветин уюштуруу жана каттоо сунуш кылынсын. Райондоштуруу боюнча Орто Азия ко-миссиясынан Өзбек өкмөтү ага караштуу Шахимардан сельсоветин жоюунун мөөнөтүн белгилөө суралсын. Өзбек өкмөтү Шахимардан сельсоветин жоюу маселесин кечиктирсе СССР ББАКка чейин жеткирилсин».

Мындан кыргыз Борбордук Аткаруу комитетинин позициясын толук түшүнүүгө болот. Демек, А.Орозбеков менен Өзбекстан БАКтын төрагасы Ахунбабаевдин оозеки ке-лишиминин негизинде Шахимардан Өзбекстанга белекке берилген деген сөздүн эч кандай негизи жок.

СССР БАК бул маселеге кандайча аралашкандыгы белгисиз. Ал эми бул аймактагы чек ара маселеси мурдакы абалында өзгөрүлбөй калгандыгы белгилүү. Ошентип Шахимардан Өзбекстандын карамагында калып, Кыргызстандын аймагындагы юридикалык жактан мыйзамсыз анклавты пайда кылган.

Кыргызстандын Вуадил, Куvasай, Мар-хамат, Заркент, Үч-Коргон, Исфара, Сох ж.б. экономикалык борбор катары саналган калктуу пункттарды өз аймагына бириктирүү боюнча аракеттери натыйжасыз аяктаган.

1927-жылдын 3-майында Кыргызстан Исфара жана Сох маселеси боюнча өз талабын канааттандырууга жетишкен. Бирок ага нараазы болгон Өзбекстан Кыргызстанга берилген жерлер жөнүндөгү союздук органдардын чечимин кийинки күнү эле жокко чыгарууга жетишкен. Жыйынтыгында Өзбекстан менен Кыргызстандын ортосундагы оор, аягы жок талаш-тартыштарды үч жылга чейин токтотуу жөнүндө СССР ББАК 1927-жылдын 4-майында чечим чыгарган. (КР БМА, ф. 21с, д. 5, л 178-185.).

Ошентип, Ферганадагы мамлекеттик түзүлүштөр, этнотерриториялык бөлүнүүлөргө чекит коюлган. Жыйынтыгында 50 өзбек, 14 сарт, 2 түрк жана бир канча кашкар айылдары кыргыз тарапта калып, 100 кыргыз, 28 кыпчак, 17 түрк, 10 догон кара калпак, курама ж.б. айылдар Кара-Кыргыз автономиялуу областынын аймактык объектисинин негизги бөлүгү – өзбек секторунда калган.

Адабияттар:

1. К вопросу государственного строительства Советского Киргизстана (1924-1937 гг.) Сб. документов Ф., 1974.
2. Койчиев А. Национально-территориальное размежевание в Ферганской долине (1924-1927 гг.). Б., 2001.
3. Осмонов О., Асанканов А. Кыр-стан тарыхы. Б., 2003.
4. КР БМАдан алынган материалдар.

Рецензент: д. и. н., профессор Абытов Б.К.